

ÇUVAŞLAR VE EMİR TİMUR: FOLKLOR, EDEBİYAT VE KİMLİK

Cemalettin YAVUZ*

Öz: Emir Timur yazılı kültürün yanı sıra sözlü kültürde de önemli bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Timur ile ilgili sözlü gelenek farklı coğrafyalarda farklı görünümlere sahip olmuştur. Bu çalışmada Çuvaş folklorunda Timur'un nasıl algılandığı, bu algının temelleri ve modern Çuvaş kimliğinin kuruluş döneminde nasıl kullanıldığı sorularına cevap aranmaktadır. Bu amaçla İdil-Ural bölgesindeki ortak sözlü kültür çerçevesinde Timur ile ilgili algının kaynakları sorgulanmış ve Çuvaş folklorunun kendine özgü niteliklerinin Timur ile ilgili anlatılardaki yansımaları incelenmiştir. Ardından modern edebiyat döneminde Timur algısının tıpkı Timurnâme geleneğinde olduğu gibi kimlik inşası amacıyla ama farklı bir tasavvurla nasıl kullanıldığı gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: yazılı kültür, sözlü kültür, İdil-Ural, Çuvaşlar, Timur

Chuvashes and Tamerlane: Folklore, Literature and Identity

Abstract: Emir Timur is an important figure in oral culture as well as written culture. The oral tradition about Timur has had different views in different geographies. In this study, answers are sought to the questions of how Timur's image is in Chuvash folklore, what is the source of this image, and how this image is used in the construction process of modern Chuvash identity. For this purpose, the source of the image of Timur is questioned within the framework of the common oral culture in the Volga-Ural region, and the reflections of the distinctive features of Chuvash folklore in the narratives about Timur are analyzed. Then, it is pointed out how the perception of Timur in the modern literary was used for the purpose of identity construction, just like in the Timurnâme tradition, but with a different imagination.

Key words: written culture, oral culture, Volga-Ural, Chuvash, Tamerlane

Giriş

Emir Timur hakkındaki anlatılar ve sözlü gelenekler yüzyıllar boyunca Orta Asya'da ve onun dışındaki coğrafyalarda farklı görünümlerde ve farklı türden topluluklar arasında dolaşımında kalmıştır. Onun otobiyografisi olarak sunulan anlatı geleneklerinin belki de en meşhuru Hindistan'da ortaya çıkmış ve birkaç yüzyıl içinde Müslüman dünyasının diğer bölgelerine yayılmıştır. Rus İmparatorluğu içinde kalan Tatar bölgeleri gibi Merkezi Asya'nın diğer kısımlarında da benzer hikâyeler bilinmekteydi ve buralarda Aksak Timur hakkındaki efsanevi rivayetler Cengiz Han ile ilgili anlatılarla bir araya getirilmekteydi (Sela, 2011: 19). M. Fuat Köprülü, 1926 yılında yayımlanan *Türk Edebiyatı Tarihi* adlı eserinde *Cenknâme-i Emîr Timur* adlı menkıbe mecmualarıyla 15. yüzyıldan itibaren bütün "Orta Türkler" arasında yayılmış olan bu anlatı geleneğini "Cengiznâme'nin bir nevi devamı sayılabilen Orta Türk destanları" olarak nitelendirmektedir. Ona göre bu metinler, "tarihî vakaların destan şekline sokulup destani unsurlarla karıştırılmasından vücuda gelmiştir." (Köprülü, 1980: 323-24).

Köprülü'nün bir edebiyat tarihçisi gözüyle konuya yaklaşmasının, Timurnâmelerin, köklü ve son derece zengin olan Türk destancılık geleneğinin tarihî seyri içinde çok da

* Dr, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (TÜRKİYE) // Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Türkoloji Araştırma Enstitüsü (KAZAKİSTAN), E-posta: yavuzcemalettin@gmail.com / ORCID ID: 0000-0001-6295-2179.

önemli olmayan bir uğrak noktası imajı yüklenmesi sonucunu doğurmuş olabileceğini ifade etmek gerekir. Belki de Türkoloji araştırmalarında Timurnâmelerin yeterli ilgi görmemesinin sebebi ya da sebeplerinden biri budur. Ancak sözlü kültür ile yazılı kültür arasında bir köprü durumunda olan bu eserler, yaratıldıkları bölgenin geçmişi ve bugününü açıklama ve anlamlandırma çalışmaları için son derece önemlidir. Bunlar, sadece estetik değer taşıyan edebiyat ürünleri olmadıkları gibi yaratıldıkları ortamın toplumsal ve kültürel şartlarının hem sonucu hem de sebebi niteliğindedir. Bir başka ifadeyle “halk edebiyatı” ürünleri olarak nitelendirilen bu eserlere kendinden sonraki sosyokültürel şartları ve politik tercihleri şekillendiren yaratımlar olarak bakabilmek gerekmektedir.

Emir Timur, yaşamı boyunca gerçekleştirdiği faaliyetleriyle dünya tarihinde önemli bir rol oynamıştır. Ancak onun toplumlar ve kültürler üzerindeki etkisi yaşamı ile son bulmamıştır. Tahmin edileceği üzere henüz hayattayken hakkında anlatılar ortaya çıkmıştır. Sonraki yüzyıllarda da birbiri ile yoğun etkileşim içerisindeki farklı evrenler olarak tanımlanabilecek sözlü kültür ile popüler ve resmî tarih yazıcılığının önemli meselelerinden biri Timur olmuştur. Onunla ilgili olarak yaratılan algı çoğu zaman tarihî gerçeklerin önüne geçebilecek nitelik kazanmış görünmektedir. Arap ve Batılı tarihçilerle Timur’un sarayında yetişen tarihçilerin eserlerinde çizilen Timur imajı olumlu ya da olumsuz anlamda birbirine tamamen zıt bir görünüm sergilemektedir (bk. Akkuş ve Zeki, 2018; Kanat, 2022; Yüksel, 2004). Türk dünyasında ise Timur algısı hem farklı coğrafyalarda hem de aynı coğrafyanın farklı tarihî dönemlerinde bile birbirinden farklı olmuştur (bk. Gündoğdu, 2021). Folklor verilerinde de benzer bir durum söz konusudur. Türk dünyasının farklı bölgelerinden derlenmiş anlatılarda birbirinden farklı Timur portreleriyle karşılaşılmaktadır (bk. Atnur, 2019; Zaripova Çetin, 2019).

İdil-Ural bölgesinin Türk topluluklarından olan ve kendilerini İdil Bulgarlarının gerçek torunları olarak tanımlayan Tatarların sözlü kültüründe Timur hakkında zengin sayılabilecek anlatı geleneği söz konusudur ve bunlar araştırmalara konu olmuştur (Allen, 1998; bk. Atnur, 2019; Kaya, 2016; Usmanov, 1972). Aynı şekilde İdi Bulgar tarihini sahiplenen ve günümüzde büyük oranda Hristiyanlaşmış olan bölgedeki diğer Türk topluluğu Çuvaşların da Timur ile ilgili bir algısı ve anlatı geleneği mevcuttur. Emir Timur ile Altın Orda hükümdarı Toktamış Han’ın mücadelelerine sahne olan bölgenin yerleşik topluluklarından olan Çuvaşlar, kendilerine ait bir yazı diline çok geç sahip olmuşlardır. Ancak Çuvaş ve Tatar folklorundaki Timur algısı büyük oranda benzerlik göstermekle birlikte ikisi de kendine özgü nitelikler taşımaktadırlar. Esasında bölgedeki sözlü kültür Maverâünnehir’e uzanan yazılı gelenekten de beslenmiş olmasına rağmen Timur konusunda genel olarak tersi yönde bir imaj sergilemektedir.

Bu çalışmada Çuvaş folklorunda Timur’un nasıl algılandığı, bu algının temelleri ve modern Çuvaş edebiyatı ile kimliğinin kuruluş döneminde nasıl kullanıldığı sorularına cevap aranacaktır. Bu amaçla öncelikle bölgedeki sözlü kültür bütün olarak değerlendirilerek Timur ile ilgili algının beslendiği yazılı kaynaklara kısaca temas edilecek ve Çuvaş folklorunun kendine özgü niteliklerinin Timur ile ilgili anlatılardaki yansımaları değerlendirilecektir. Ardından modern edebiyat döneminde Timur algısının tıpkı Timurnâme geleneğinde olduğu gibi kimlik inşası amacıyla ama farklı bir tasavvurla nasıl kullanıldığı gösterilecektir.

İdil-Ural Bölgesinde Timur Algısı

Ron Sela, Maverâünnehir’de 18. yüzyıldan bu yana üretilmiş onlarca Timurnâme üzerine yaptığı kapsamlı incelemede, bu metinlerin bazılarının diğerlerinden daha fazla kopya edilmiş ve daha çok kullanılmış olduğu, dolayısıyla farklı Timurnâmelerin çeşitli kitlelere yönelik olarak farklı amaçlarla üretildiği sonucuna varmış, hâlen günümüzde Özbekistan’da yayımlanmaya devam ettiğini vurgulamıştır. Örneğin *Timurnâme-i Sâhip-kıran* adıyla H.1282 (M.1865/1866) yılında istinsah edilmiş bir metin, Rusların Cizzak şehrine yaklaştığı ya da Ruslar tarafından ele geçirilmesinin ardından halkın maruz kaldığı aşağılanmadan sonra ortaya çıkmış gibi görünmektedir. Bu nedenle söz konusu bu efsanevi biyografiler, çevresinde emperyal Rusya, Hindistan, Çin, Osmanlı ve İran Safevilerinin genişlemeye devam etmesiyle sınırları gittikçe belirginleşen Merkezî Asya’nın bütünleşmiş bir ruha ihtiyaç duyduğu dönemde, kendi merkezî olmayan yapısı içinde ortaya çıkmıştır (Sela, 2011: 143-44). Bu ihtiyaca bağlı bir şekilde de işlev görmüşlerdir.

İdil-Ural bölgesindeki durum farklı olmadığı gibi sosyokültürel ve politik arka plan bakımından Maverâünnehir bölgesi ile de organik bir bağ söz konusudur. İdil-Ural’daki Müslüman Türklerin tarih yazıcılığında (bk. Usmanov, 1972) tarihî bir şahsiyet olarak Emir Timur’un Cengiz Han ile birlikte önemli bir rol üstlendiği görülmektedir. Aynı sebepten ötürü bölgede *Bulgar* kimliğinin inşası açısından hem Müslüman Türkler hem de Çuvaşlar için önemli bir şahsiyettir.

Sözlü kültür ve dönemin toplumsal yapısıyla sıkı ilişki içinde olduğu görülen bölgedeki sözlü kültür ürünlerinde ve tarih yazıcılığında Timur, İdil Bulgarlarının tarihî başkenti Bulgar ve Bular/Biler/Bilyar (Çuv. Püler) şehirlerini ele geçirmesi ve harap etmesiyle ön plana çıkmaktadır. Bu durumun İdil-Ural bölgesinde Rus hâkimiyetinin sağlanmasından uzun zaman sonra başlayan “Bulgar” kimliğinin oluşum süreciyle alakalı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim araştırmacıların, Timur’un Altın Orda üzerine yaptığı seferlerde yağmalanan şehirler arasında Astrahan, Berke Saray, Azak gibi şehirleri sayarlarken Bulgar konusunda bazılarının net olamadıkları hatta bazılarının Toktamış Han’ın ailesiyle birlikte Bulgar şehri taraflarına sığınmak zorunda kaldığını ifade ettikleri görülmektedir (Aka, 2014: 29-30; Alan, 2015: 55; İbni Arabşah, 2012: 142; Koç, 2010: 204-5; Kurat, 1972: 118). O hâlde 17. yüzyıldan itibaren takip edilebilen yazılı kaynaklardaki *Bulgar* vurgusunun sebebi nedir? Bu sorunun cevabı bölgedeki Timur algısının anlaşılması açısından da önemlidir. Çünkü Çuvaş folklorunda da Timur, doğrudan tarihî Bulgar devleti ve Bulgar kimliği ile ilişkilidir. Aşağıda gösterileceği üzere birtakım kendine özgü nitelikler dışında Çuvaş folklorundaki Timur tasavvuru ile Tatar folklorundaki Timur arasında büyük farklar yoktur.

Tatar folklorunda Timur’a dönük olumsuz algının sebebi, tarihî verilerle tam olarak desteklenemese de onun Bulgar şehri tahrif etmesi olarak gösterilmiştir (Atnur, 2019: 62; Zaripova Çetin, 2019: 341). Bölgede kaleme alınan tarihî kaynaklarda çoğu zaman Timur, sözlü kültürdeki imajının aksine, İslam adına kafirlerle ve günahkârlarla mücadele eden bir kahraman olarak tasvir edilse de benzer anlatı ve tasavvurlar iki gelenek arasındaki karşılıklı ilişkiyi açıkça göstermektedir. Bir başka ifadeyle yazılı kültür ile sözlü kültür birbirini beslemiş olsa da tam olarak örtüşmemektedir. Abdulkadir İnan, sözlü ve yazılı kültür arasındaki bu çelişkiyi fark etmiş ve *Defter-i*

Cengiznâme'nin¹ kökeniyle ilgili açıklamalar yaparken bu konuya temas etmiştir. İnan'a göre millî hareketlerin güçlendiği 20. yüzyıl başlarında bile İdil-Ural bölgesinde Cengiz ve Timur'a duyulan geleneksel nefret hissi devam etmiştir. Çünkü dil bakımından bölge Kıpçaklaşmış olsa da gelenek bakımından daima "Bulgar-Çuvaş" kalmıştır. Rus istilasından sonra Kazan bölgesindeki halkın çok büyük bir çoğunluğu eski yerli "Bulgar-Türk" unsurlarından ibaret olmuştur. Bu nedenle bölgede *Cengiznâme* gibi bir menkıbenin tespitine imkân yoktur (İnan, 1998: 201-2). Çuvaş ve Tatar folklorundaki Timur ile ilgili anlatılar da bu yargıyı desteklemektedir.

Ancak sözlü anlatıların ötesinde bu fikri destekleyen başka veriler de vardır. Frank Allen, İdil-Ural bölgesindeki tarih yazıcılığını detaylı bir şekilde incelediği eserinde *Defter-i Cengiznâme*'nin Timur ile ilgili kısmının Orta Asya'daki *Timurnâme* geleneğine bağlı olduğunu göstermiştir. Onun ulaştığı sonuçlardan konumuz açısından daha da önemli olanı ise *Defter-i Cengiznâme*'de görülen Timur ve Bulgar şehri üzerindeki vurgunun İdil-Ural bölgesindeki "öğrenilmiş" tarih yazıcılığına -18. ve 19. yüzyıl dâhil-hâkim olduğudur (Allen, 1998:15-17). Bir başka ifadeyle bölgedeki Müslüman tarih yazıcılığındaki Timur imajının kaynağı *Defter-i Cengiznâme* adlı eserdir. Ancak söz konusu kaynaklarda Timur'un bölgede başka şehirlerde yaptığı tahribatın değil, Bulgar şehrindeki yıkımı üzerindeki vurgu, Toktamış Han ya da başka Altın Orda hanlarıyla değil de "Bulgar Hanı Abdullah" ile mücadelesi gibi meseleler Müslümanlar arasında Bulgar kimliğinin inşası süreçleriyle alakalıdır.

İdil-Ural bölgesinde "Bulgar" kimliği yeni bir icat olmamakla birlikte ortaya çıkışı ve güç kazanması 18. yüzyılda *ulema* sınıfının Müslüman toplum üzerindeki otoritesinin Rus otoriteleri tarafından da tanınması ve sonuç olarak 1788 yılında Orenburg Müslümanlarının Dinî İdaresinin kurulmasıyla doğrudan bağlantılıdır. İdil-Ural bölgesinde, Türkistan sufiliğiyle bağlantısı açık olan ulema, bölgede Mişer, Tipter, Başkurt, Müslüman Kazaklar ve ticaretle uğraşan çok sayıdaki şehirli gruplardan oluşan halk arasında "İdil-Ural Müslümanları" fikrini güçlendirmeye çalışmıştır. Sonuç olarak eski kimlikler dinî boyut taşıyan "Bulgar" kimliğiyle birlikte varlığını devam ettirmişlerdir (Allen, 1998: 197-98). Dolayısıyla İdil-Ural bölgesinde Maveraünnehir'de olduğu gibi başlı başına bir *Timurnâme* geleneği söz konusu olmasa da Timur hakkında anlatılanlar ve yazılanlar organik bir bağa dayalı olarak benzer içerik ve benzer amaçlarla kullanılmışlardır. 20. yüzyılın başlarında Çuvaşlar arasında aynı içeriğin benzer bir amaçla ama farklı bir kimliğin, yani modern Çuvaş kimliğinin inşası amacıyla kullanılacağına şahit olunacaktır. Ancak öncelikle Çuvaş folklorunda Timur ile ilgili sözlü geleneğin kendine özgü niteliklerle birlikte ele alınması faydalı olacaktır.

Çuvaş Folklorunda Emir Timur Algısı ve Temelleri

İdil-Ural bölgesinin sözlü geleneğinde genel olarak Timur'un olumlu bir imaja sahip olmadığı görülmektedir. Çünkü söz konusu Timur algısı, onun bölgede yaptığı ileri sürülen tahribat üzerine inşa edilmiştir. Yine de bu tahribatın -özellikle bölgedeki Müslüman Türkler arasında- her zaman olumsuz tasvir edilmemesi gibi çelişkili bir durumun varlığını da ifade etmek gerekir. Timur ile ilgili çelişkili ve karanlık görünen hususlar bundan ibaret değildir. Timur, İdil-Ural bölgesinin sözlü kültüründe Altın Orda

¹ Genel olarak 17. yüzyılın sonlarında derlendiği düşünülen eser ilk defa İ. İ. Hal'fin tarafından Arap harfleriyle yayımlanmıştır (bk. Hal'fin, 1822). V. A. Panov tarafından Rusçaya tercüme edilmiştir (bk. Panov, 1934). Daha sonra çeşitli nüshaların edisyon kritiğini dayanan bir neşri de yapılmıştır (bk. Ivanics ve Usmanov, 2002). Ayrıca bk. (Altınkaynak, 2007; Şişman, 2008, 2010).

hanları ya da şehirleriyle değil, İdil Bulgarlarının en önemli şehirlerinden olan Püler/Biler/Bular/Bilyar şehriyle ilişkilendirmektedir.

Çuvaş folklorunda da Timur ile ilgili en dikkat çekici anlatılardan biri, onun Püler şehrini hileyle ele geçirmesini konu etmektedir. Günümüzde Tataristan Cumhuriyetinde kalan Aksu rayonunda 1902 tarihinde derlenmiş bir anlatı şöyledir:

Aksak Timur Püler’i yakmış. Püler’e vardığında ona şöyle demişler: “Sen Püler’i alamazsın, Püler’i almak istiyorsan burada bir köyde yaşlı bir kadın yaşıyor, o kadından akıl almak gerekli.” Aksak Timur o yaşlı kadına gitmiş. O vardığında kadın buğday lapası pişiriyormuş; lapa piştiğinde masaya getirmiş. Aksak Timur’u da yemeğe oturtmuş. Ortasına göz koymuş. Aksak Timur lapayı gözünden oyarak yemiş. Yaşlı kadın bunu görünce “Sen Aksak Timur değil misin? Aksak Timur’un lapayı böyle gözünü oyarak yediği anlatılıyor” demiş. O da kadına: “Ben gerçekten de Aksak Timur’um, sana akıl danışmaya geldim. Söyle bana, Püler’i nasıl almak mümkün olur?” demiş. Yaşlı kadın ona: “Harman yeri yap ve buğday serp, harman yerine tuzaklar koyup güvercinleri yakala. Akşama doğru onların ayaklarına kükürt bağlayıp tutuştur. Güvercinlerin hepsi yuvalarına uçacaklar ve Püler’i her yerden alevler saracak. Böylece sen Püler’i hemen alacaksın” demiş. Aksak Timur kadının dediği gibi yapmış ve Püler’i hızlıca almış (Terent’yeva, Terentyeva, ve Semenova, 2007: 103-4).

Söz konusu anlatı birçok soru işaretinin belirmesine neden olacak niteliktedir. Örneğin, neden Bulgar şehri değil de Püler şehri tercih edilmiştir? Timur neden böyle bir hileye başvurmuş ve neden bu hileyi yaşlı bir kadından öğrenmiştir?

Tatar folklorunda Timur ile ilgili anlatılarda İdil Bulgarlarının iki önemli merkezi Bulgar ve Püler şehirlerinin karıştırıldığı görülmektedir. Çuvaş folklorunda ise bu konuda belirgin biçimde Püler şehri öne çıkmaktadır. Gamirzan Davletşin’e göre Tatar folklorundaki bu durumun sebebi, Moğollar döneminde yaşanan trajedinin daha sonra gelen fatihlere mal edilmesinden dolayıdır. Neredeyse bütün rivayetlerde şehrin ele geçirilmesi konusunda Timur’un adı geçmektedir. Rivayetlerde Bulgar ülkesini asıl fetheden Batu Han ve komutanlarının adını halk aklından silmiştir. Moğollar döneminde yok olan Püler zamanla unutulmuş ve ona ilişkin bilgiler Bulgar şehrine mal edilmiştir. Püler’in aksine Bulgar şehrinin harabelerinin korunmuş olması da bu konuda etkili olmuştur (Davletşin, 2013: 113-16). Tarihî süreç açısından Püler yerine Bulgar adının daha hatırlanır olması akla yatkındır. Ancak bu durumda Püler’in Timur tarafından yakılmasını konu eden anlatının Bulgar şehri için yaratılmış varyantlarının da olması beklenirdi. Diğer taraftan bölge halkının İdil Bulgarlarıyla olan bağlantısını ortaya koyan bu anlatılarda istilacı olarak Cengiz Han, Batu Han ya da Korkunç İvan’ın -Kazan’ın işgaliyle ilgili anlatılar mevcuttur- gösterilmesi de sözlü kültür mantığı içerisinde ters düşmezdi. Bu nedenle söz konusu anlatılarda mekân olarak Püler’in ve tarihî kişilik olarak Timur’un tercih edilmesinin başka sebepleri olmalıdır. Çuvaş folklorunun bu konuda daha esnek olduğuna aşağıda temas edilecektir.

Yukarıdaki anlatının bir varyantı konuyla ilgili daha fazla ipucu vermektedir. Günümüzde Çuvaşistan Cumhuriyeti’nin Vırnar rayonunda 1978 yılında derlenmiş olan bu anlatıda Timur aynı hileyi Çuvaşların *tuhatmış* adını verdikleri bir büyücüden öğrenmektedir. Alevler içinde kalan şehri ele geçiren Timur birçok insanı da öldürmüştür. Ertesi gün eski kıyafetler giyerek insanların arasına karışıp onların neler konuştuğunu öğrenmek isteyen Timur, hakkında kötü konuşanları ve onların ailelerini katletmiştir. Bir gün yine böyle gezerken Timur kurnaz bir kadına denk gelir. Bu kadın

Aksak Timur'un hileyi bir tuhatmıştan öğrendiğini işitmiş ve "Püler'i yakan Aksak Timur değil, yaşlı tuhatmış kadındır." diye anlatmaktadır. Timur ertesini gün bu kadını çocuklarıyla birlikte serbest bırakır, çokça altın gümüş verir. Kadın bir oğluyla İdil'i geçip orada yaşamaya başlar. Diğer oğlu Kazan şehrini kurar. O oğlunun adı Husan imiş. Oradaki köylerin tamamı Püler'den gelen o kadından türemiştir (Terent'yeva vd., 2007: 105-6).

Öncelikli olarak belirtmek gerekir ki kuşların kullanılarak şehrin ateşe verilmesinin, İdil-Ural bölgesinin sözlü kültüründe yaygın bir motif olduğu anlaşılıyor. Anlatının Tatar varyantında da aynı motif söz konusudur (bk. Atnur, 2019: 52). Çuvaşlar arasında aynı motifi, Çuvaş padişahının yönettiği Hulatu şehrinin Tatarlar tarafından ve Püler şehrinin "Moğol-Tatarlar" tarafından ele geçirilmesini konu edinen başka varyantlarda da görüyoruz (bk. Dimitriyev, 1993: 50-52). Bu bağlamda Çuvaş sözlü kültürünün daha esnek olduğu da anlaşılmaktadır. Bunun sebebinin yazılı kültürle olan ilişkide aramak gerekir. Çuvaş yazı dilinin temelleri 19. yüzyıl sonlarında atılmıştır (bk. Arık, 2012; Durmuş, 2014; Güzel, 2014).

Aynı şekilde hilenin büyücü yaşlı bir kadından öğrenilmesinin de Tatar folkloru ve yazılı kültürü ile ilişkili olduğunu tahmin etmek zor değildir. Çünkü yukarıdaki anlatıda Timur'un "Püler'i yakan Aksak Timur değil, yaşlı tuhatmış kadındır." diye konuşan kadını ödüllendirmesi anlatı mantığına uygun düşmemektedir. Bu durumu anlamlandırabilmek için *Defter-i Cengiznâme*'ye kadar uzanmak gerekmektedir. Eserin *Fasl fi beyân-i destân-ı Aksak Temir* başlıklı kısmında Timur, bütün eylemleri Allah'ın takdirine dayanan ve İslam için mücadele eden bir kahraman olarak tasvir edilmektedir. Bulgar şehrini ele geçirip harap ettikten sonra, folklor metinlerinin aksine Bular'ı (Püler) savaşmadan ele geçirir. Çünkü Bular yöneticileri Hızır'ın Timur safında olduğunu görürler ve teslim olmayı Allah'ın takdirine boyun eğmek olarak görürler. Daha da önemlisi Timur, Bular'ı ele geçirdikten sonra yukarıdaki Çuvaş varyantında olduğu gibi casus kılığında halkın arasında dolaşır ve yaşanan felaketi Timur'dan bilen herkesi ve sülalelerini öldürtür. Yine casus kılığında dolaştığı bir gün Timur, "ulu bir beyin akıllı karısının" yaşanan olaylarla ilgili olarak "Bu işleri kendi günahımızdan bilelim, yoksa Aksak Timur bize ne yapardı Tanrı'nın takdiri olmasaydı?" şeklinde konuştuğuna şahit olur. Bu sözlerinden dolayı Timur kadını takdir edip ailesiyle birlikte özgür bırakır, canlarına ve mallarına zarar gelmemesi konusunda askerlerine emir verir. Anlatının devamında yine Çuvaş varyantında olduğu gibi ama çok daha detaylı biçimde bu kadının soyundan gelenlerin adlarına ve yerleşim yerlerine yer verilir (Ivanics ve Usmanov, 2002: 76-78).

Çuvaş varyantında Püler'in yakılmasını Timur'a değil de bir büyücüye mal eden kadının Timur tarafından ödüllendirilerek serbest bırakılması, aslında anlatının bu kısmının Çuvaş folkloruna tam uyum sağlayamamış bir kopyalama olduğu anlamına gelmektedir. Söz konusu adaptasyon sorunu ise dinî inanış farkından kaynaklanmaktadır. *Defteri-i Cengiznâme*'deki kadının İslami bakışı ne kadar iyi yansıtıyorsa Çuvaş varyantında da tuhatmış kadının geleneksel Çuvaş kültürünü o derece başarılı bir şekilde yansıttığını söylemek mümkündür. Çuvaş kültüründe tuhatmış ya da asaşı adı verilen büyüçüler, bozgunculuk ve hastalıkların başlıca sebepleri arasındadır (Arık, 2012: 77-79). Timur'un bu faaliyetleri ise Çuvaşlar için açık bir şekilde bozgunculuktur. Çünkü bölgedeki diğer Türklerin aksine etkisi altında oldukları herhangi bir popüler ya da resmî tarih yazıcılığı söz konusu değildir. Özellikle Tatar folklorunda Timur algısındaki çelişki ise yukarıda belirtildiği gibi tarih yazıcılığının ve İslam kültürünün Maveraünnehir ile

olan bağıdır. Sözlü kültürdeki yağmacı ve zalim Timur imajı, söz konusu yazılı kültür tarafından baskılanmıştır. Yazılı kültür Timur'un yağmalama, yıkma, yakma gibi eylemlerini reddetmemekle birlikte Tanrı'nın takdiri olarak değerlendirir ve Timur'u İdil-Ural bölgesinde İslam'ı hâkim kılmakla görevli ideal bir Müslüman hükümdar olarak kabul eder.

Timur'a atfedilen bu dinî vazifenin Çuvaş folklorunda başka yansımaları da vardır. Çuvaş Cumhuriyeti Kuslavvak rayonundan derlenen aşağıdaki anlatıda Timur istilacı bir Tatar olarak tasvir edilmektedir:

Tatarların Temir adında bir hanı yaşamak için Kazan'a taşındığında Çuvaşların turhanı ile Bulgarların knezini yanına çağırılmış. Bunlar Kazan'a geldiklerinde Han bütün halkıyla birlikte Müslüman olmalarını onlara emretmiş. Bulgar knezi geri dönüp halkının yaşlılarını yanına toplamış ve Han'ın emrini onlara bildirmiş. Bulgar yaşlıları şöyle cevap vermişler: "Biz Tatarların sadece bizim şehirlerimizi ve köylerimizi acımasızca yaktıklarını gördük. Onlardan hiçbir iyilik beklememek gerektiğini iyi biliyoruz." Bu nedenle onlar kötü Tatarlardan uzaklara kaçmaya karar vermişler. Turhan da Çuvaşlarla Şarmışların [Mari] yaşlılarını toplayıp danışmış. Onlar da Han'ın dediğini kabul etmemişler. Bunu öğrenince Timur Han ordusuyla Çuvaşların üstüne yürümüş. Şiddetli mücadeleler olmuş ama Çuvaşlar ile Şarmışlar kazanamayıp ormanlık bölgelere kaçmışlar. Turhan'ı ise savaşta öldürmüşler. İşte bu son turhanmış (Terent'yeva vd., 2007: 105)

Bu anlatının derlendiği yerin Turi Çuvaşlarının (Viryal Çuvaşları) yaşadığı bölge olduğu göz önünde bulundurulduğunda Çuvaşların kendilerini Marilerle birlikte değerlendirmeleri anlaşılır bir durumdur. Bu nedenle olsa gerek diğer anlatıların aksine burada Çuvaşlar Bulgar kimliği altında tanımlanmamaktadır. Ancak Timur'un aynı ideal uğrunda mücadele ettiği görülmektedir. Yine de Çuvaş folklorunda Timur, Püler şehrinin yakmasıyla özdeşleşse de Püler'in bizzat kendisinin daha ön planda olduğunu söylemek mümkündür. Püler şehrinin bir anlatıda Moğol-Tatarlar, başka bir anlatıda Ruslar tarafından yakılıp yok edildiği görülmektedir (Terent'yeva vd., 2007: 45). Bu durum yine Çuvaş sözlü kültürünün varyantlaşmaya çok daha elverişli olmasının yanı sıra bölgedeki tarih yazıcılığı ve dolayısıyla Bulgar kimliğinin inşasıyla da bağlantılıdır. Bu yazılı gelenekte Bular (Püler), Bulgar kimliğini güçlendirmek için kullanılmış olsa da Çuvaş folklorunda Püler İdil Bulgarlarının değil, çoğunlukla Çuvaşların tarihî başkenti olarak yansıtılmaktadır. Yukarıdaki gibi sıra dışı örneklerin dışında bu şehrin Müslümanlara ya da Türklere (Tirik) ait olarak da gösterildiği çeşitlenmeler vardır. Örneğin 1911 yılında Samara oblastında derlenmiş bir anlatıya göre Bulgar şehrinde Türk padişahı oturmaktadır. Bulgar şehrinin günümüze ulaşan kalıntılarının tasvirini içeren anlatıda Türk padişahı, Rus padişahı gelince kızı ve damadını kuğuya dönüştürerek Püler'e gönderir (Terent'yeva vd., 2007: 45-46).

Frank Allen'e göre İdil-Ural bölgesinin en popüler eserlerinden olan Şerafeddin el-Bulgari'nin derlediği *Tevârih-i Bulgariye* adlı eserinin özellikle *Hatime* bölümünün -bazi politik noktalarda ayrılrsa da- ana kaynağı *Defter-i Cengiznâme*'deki Timur destanıdır. *Tevârih-i Bulgariye*'de ulema ile istişare hâlinde olan Timur, evliyaların gücünün farkındadır ve İdil-Ural bölgesine geldiğinde buradaki türbeleri ziyaret eder. Bölgedeki evliyaların büyük bir çoğunluğu ise Türkistan kökenlidir. Tasavvufi vurgunun ağır bastığı eserde İdil-Ural bölgesindeki sufiliğin kökeni Hoca Ahmet Yesevi'ye dayandırılır. *Tevârih-i Bulgariye*'de Bilyarsk (Püler) köyü yakınındaki Hocalar Dağı'ndan da bahsedilir. Muhtemelen İdil-Ural bölgesindeki en eski ziyaret yeri olan bu dağda üç büyük evliya (üç evliya-yı âzam) gömülüdür. Bunlar Hoca Asgar, Hoca

Malum² ve Abdullah Hoca'dır. Burası 19. yüzyılda Müslüman olmayan Çuvaşlar, Mordvinler ve Ruslar tarafından da ziyaret edilmiştir (Allen, 1998: 76-83). Bölgedeki sözlü kültürde Püler'in bu kadar önemli olmasının nedeni, söz konusu dağ olmalıdır. Bu dağ etrafında oluşan ata kültü ve tabiat kültüleri (dağ, su, koru) bölge halkının toplumsal belleğini canlı kalmasına yardımcı olmuştur. Benzer şekilde Bulgar kimliğini öne çıkaran eserler için de bu dağ elverişli malzeme sunmuştur. Bir başka ifadeyle dinî bir karaktere büründürülen Timur, İdil-Ural'daki inanış kalıplarıyla birleştirilerek Bulgar kimliğinin inşasında kullanılmıştır. Yazılı kültürün de Püler ile ilgili inanış dünyasını zenginleştirdiği ve desteklediği açıktır. Ancak Timur konusunda aynı şekilde etki edememiştir.

Gerçekten de Huşa Tu (Hocalar Dağı) Valim Huşa ile özdeşleşerek hem Tatar hem de Çuvaş kültüründe önemli bir yer edinmiştir. Tatarlar bu olguları İslam dini içerisinde, Çuvaşlar ise kendi geleneksel kültürleri çerçevesinde yorumlamışlardır. Öyle ki Tatarlar arasında burayla ilgili inanış ve uygulamaların İslam'a uygunluğu meselesi tartışılır hâle gelmiştir. Örneğin G. G. Reşidi ise "Hocalartav ya da yalğan hac" başlıklı manzumesinde Valim Hoca'nın makamının bulunduğu inanan Tatarca "Hocatavı", "Hocalartavı", Çuvaşça "Huşa tu" adındaki bölgede Tatarların İslam'a aykırı biçimde yaptıkları ziyaret ve kurban törenlerini "yalan hac", "fakir haccı" diye niteledikten sonra bu dağın yüksek kısmının Arafat dağına, Kızlar dağı denilen kısmın Kubeyş dağına, başka bir tepenin Mina dağına, bu dağdaki pınarın suyunun da zemzemi temsil ettiğine dair vaaz eden imamlardan şikâyet eder. Dahası Reşidi bu âdetlerin Tatarlara, bir zamanlar "Mecusi" olan sonradan bir kısmı Müslümanlaşmış Çuvaşlardan geçtiğini iddia eder (İnan, 1991: 255-56). Tatarların İslami referanslarla anlamlandırdıkları, Çuvaşlar için de önemli bir ziyaret ve ibadet yeri olan bu bölgedeki aynı yeryüzü şekillerinin oluşumu ise Çuvaş kültüründe kendine özgü biçimde ve Timur'un olumsuz eylemleriyle ilişkili olarak açıklanmaktadır:

Püler şehrinin ortasında üç dağ varmış. Eskiden onların olduğu yerde hiçbir şey yokmuş. Bunların nasıl meydana geldiği hakkında şunları anlatırlar: "Püler şehrini Timur padişahın ordusu yakmış. Padişah, esir düşen halkın boş (ekilmeyen) kırlara sürülmesini emretmiş. Güzel kızlar da esir alınmış. En güzellerinin üçü birlikteymiş. Padişah halkın karşısına altın araba üstünde oturarak çıkıyormuş. Tatarları zafer nedeniyle tebrik ediyormuş. Esirleri üç kısma ayırttırmış. Birinci grupta kanını akıtmış yaralı Püler askerleriyle yaşlılar varmış. Padişah onların öldürülmesini emretmiş. Askerler (Tatarlar) padişahın emrini yerine getiriyorlarmış. İkinci grupta kadınlar ve delikanlılar varmış. Padişah onların, kendi ülkesinde hizmetkâr olarak çalışmak üzere götürülmesini emretmiş. Üçüncü grupta güzel kızlar varmış. Padişah onlara olduğu tarafa bakmış ve gülerek şöyle demiş: 'En güzel üç kız bana, diğerleri komutanlara.' Padişahın askerleri en güzel kızları diğerlerinden ayırıp padişahın karşısına çıkarmışlar. Kızlar ağlıyorlarmış. İnsan kanı içmeye alışkın padişah için kızların göz yaşının hiç önemi yok. Kızların ağladığını Turî işitmiş. Bu günahsız kızlara yardım etmeye karar vermiş. Yüce Turî'nin emriyle 'Yer Anası' kızları kendi yanına almış. Kızları güpegündüz yer yutmuş. Onların yerine Timur'un önünde üç yüksek dağ meydana gelmiş. Timur korkuya kapılmış. O, yüce Turî'nin ona karşı olduğunu anlamış, bu nedenle o gece kendi ülkesine geri kaçmış. Bunun ardından o, Turî'dan korktuğu için birkaç yıl kimseyle savaşmamış. Bu dağlar hâlen Püler şehrinde duruyormuş.

² Çuvaş folklorunda *Valim Huşa* olarak adlandırılır. Valim Huşa ve Püler Dağı (Huşa Tu) hakkında folklor ve edebiyat bağlamında yapılmış bir çalışma için (bk. Yavuz, 2022).

Onlardan gözyaşı gibi dupduru pınarlar fişkıarak akıyormuş (Terent'yeva vd. 2007: 130-31).

Püler şehrinin kuruluşunu konu edinen bir Çuvaş anlatısında da İslami kaynaklarda adı geçen üç evliyanın izlerine rastlanmaktadır. Anlatıya göre Püler şehri Püler, Belyaur ve Balinguaz (Valim Huşa) adında üç kardeş kurmuş. Ancak şehre kimin adını verecekleri konusunda tartışma başlayınca birisi diğer ikisini öldürmüş ve baş olmuş. Öldüğünde onu Püler şehrinde üç kilometre uzaklıkta Şarımsan nehrinin yakınındaki dağın üstüne gömmüşler. Buraya Valim Huşa dağı diyorlar (Terent'yeva vd., 2007: 44). Çuvaş folklorunda Valim Huşa insanüstü bir varlık görünümü kazanmış olsa da bu anlatıda gerçek bir kişi olarak tasvir edildiği görülmektedir. Benzer bir anlatıda Valim Huşa'nın, Çuvaşların hayatını anlatan bir kitap kaleme aldığı ve sonrasında Timur'a karşı savaşıırken öldüğü, halkın gözyaşının şifalı bir pınara dönüşerek Püler dağından akmaya başladığı ifade edilmektedir (Terent'yeva vd., 2007: 43).

Timur'un Püler ile ilişkilendirilmesinin yazılı kültürle olan ilişkisi açık olsa da görüldüğü üzere sözlü kültürdeki Timur imajını olumlu yönde değiştirmeye yeterli gelmemiştir. Çelişkili gibi görünse de bu olumsuz imajın *Defteri-i Cengiznâme* ve *Tevârih-i Bulgariye* gibi yazılı kaynaklardan beslendiğini söylemek yanlış olmaz. Bu kaynaklar Timur'un olumlu ya da olumsuz ayrımı gütmeyen bütün eylemlerini kutsal bir temele dayandırmıştır. Bu nedenle de olumsuz eylemleri tasvir etmekten geri durmamıştır. Örneğin yukarıdaki anlatıda Timur'un yaptığı tahribat ve esirlerle ilgili tasarruflarına dönük tasvirler, *Defter-i Cengiznâme*'den farklı görünmemektedir. Eserde Timur'un Bulgar şehri alıp harap ettikten sonra yüz yirmi dört ulu beyin tamamını kırdığı, her birinin inci gibi hatunlarını esir ettiği ve çok fazla kölenin öldürüldüğü tekraren vurgulanmaktadır (Ivanics ve Usmanov, 2002: 73-74). Hem yazılı kültür hem de sözlü kültür aynı tasvirleri kullanmıştır. Ancak ilki olaylara fatihlerin, ikincisi fethedilenlerin penceresinden bakmaktadır. Fethedilenlerin gözünden Timur'un Püler'i ele geçirmesi ile ilgili başka bir anlatı da N. İ. Şelep tarafından 1925 yılında derlenmiştir:

Püler, Piçik Şarımsan nehrinin kırlarındaymiş. Onun çevresini çok uzun bir toprak set kazmışlar. Savaş zamanında Püler padişahı bu setlere demir kapı yapmış ve suyla doldurmuş. Aksak Timur Püler'i yaktığı vakit ateş Püler padişahının evine yaklaştığında padişahın kızları caminin tepesine çıkmış, ateşler yükselip de onlara yaklaştığında üçü de beyaz kuğuya dönüşüp denizin karşısına gitmişler. Gitmeden önce: "Burası düşmanlarla doğduğundan biz yedi denizin diğer tarafına gidiyoruz. Bu ülkedeki bizim şehirlerimizin ve köylerimizin hepsi yok olacak, kimisi yere batacak. Ahir zaman geldiğinde tekrar çıkacaklar. Bir zaman sonra onların yerinde orman olacak. Ahir zaman geldiğinde biz de buradaki ülkemize geri gelip padişah olacağız. Kendi ülkemizi kendi elimize alacağız." demiş (Terent'yeva vd., 2007: 45).

Caminin tepesine ya da minareye çıkma, kuğuya dönüşerek "sütlü göl" tarafına ya da "güneydeki Türk yurduna" doğru uçuş motifleri Çuvaşlar arasında Kazan'ın işgaliyle ilgili sözlü anlatılarda da karşımıza çıkmaktadır (bk. Bayram 2012b:115-16; Mészáros 1908:234). Bu anlatılar Çuvaşlar ve Müslüman olan diğer Türklerin ortak bir sözlü kültür geçmişini ve tarih perspektifini yansıtmaktadırlar. Öyle ki bu anlatıda Bulgar padişahının Müslüman olarak tasvir edildiği görülüyor. *Defteri-i Cengiznâme*'de ise olay fethedilenlerin gözünden hikâye edilmektedir. Burada minareye çıkan kişi Bular (Püler) şehrinin padişahı Samet Han'ın yanındaki bir veli kişidir. Samet Han'ın, sözünden çıkmayacağını vaat ettiği bu veli, minareye çıkıp şehre saldırmak üzere olan Timur'un ordusuna bakar ve "Hoca Hızır"ın onlarla birlikte olduğunu görür. "Tanrı'nın takdirine

boyun sunmak gerektir” diyerek Samet Han’a savaşımadan teslim olmayı tavsiye eder (Ivanics ve Usmanov, 2002: 75). Hızır, Timur’un saflarında yer almaktadır ve dolayısıyla fetih Tanrısal iradenin tecellisidir. Çuvaş anlatısında da fetih, kadercı bir yaklaşımla yorumlanmaktadır. Ancak nihai zaferin fethedilenlere ait olacağına inanıldığı mesajı açık bir şekilde verilmiştir.

Sıra Dışı Bir Timurnâme Örneği

Timur’un Çuvaş edebiyatına yansımaları da yine Bulgar kimliği ve Püler şehriyle ilişkili bir şekilde gerçekleşmiştir. İdil-Ural bölgesinde millî kimlik tartışmalarının hız kazandığı 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında İdil Bulgarlarına dayanan ortak kültürel miras ve tarihî geçmişin ayrışmalara neden olduğu görülmektedir. Kazan Tatarları bu mirasa tek başına sahip çıkmak ve Çuvaşları Bulgar tarihinden soyutlamak istemişlerdir (Mercani, 2008: 54-55; Zekiye, 2007: 269). Benzer bir tavır Çuvaşlar arasında da hâkimdir. Çuvaşların İdil Bulgarlarına dayandığı fikri bilimsel alanda 18. yüzyılın ikinci yarısından bu yana tartışılmış ve dil bilimsel olarak büyük oranda kabul görmüş olsa da (bk. Aşmarin, 1902; Feyzhanov, 1863; Güzel, 2021; Tatişçev, 1769) tarihî verilerin eksikliği ve Çuvaş sözlü geleneklerinde klasik anlamda uzun soluklu, manzum ve epik eserlerin bulunmaması Çuvaş şairlerin millî bir tarih ve kimlik inşası çabası içerisine girmesine neden olmuştur. Bu bağlamda Bulgar mirasını tek başına sahiplenmek adına da birçok eser kaleme almışlardır. Bu eserlerde Çuvaşlar için millî kimliğin ve saflığın, bozulmamışlığın temsili olarak görülen geleneksel dinî inançlarla ilgili değerlerin, varlıkların, törenlerin ve bayramların yoğun olarak kullanıldığı görülürken Hristiyanlık ve İslam ile ilgili hiçbir unsura yer verilmediğine şahit olunmaktadır. Bulgar ve Püler şehirleri ise Çuvaşların atalarının yaşadığı Çuvaş şehirleri olarak tasvir edilmektedir (Bayram, 2014: 59, 90, 2018: 401, 2019: 110). Bu doğrultuda kaleme alınan eserlerden birisi N. İ. Polorussov-Şelepî’nin *Uksah Timır Pülere İlni* [Aksak Timur’un Püleri’i Alması] başlıklı manzumesidir.

Böyle bir eserin ise Şelepî tarafından kaleme alınması ise tesadüfî değildir. 1881 yılında Kazan guberniyasının Cistay uyezine bağlı Şini Usel köyünde doğmuş olan N. İ. Şelepî’nin dedesi ve büyük annesi çevrelerinde tanınmış masal ve hikâye anlatıcılarındandır. *Essepe*, *Uksah Timır Pülere İlni* ve *Valem Huşa* adlı eserlerinin konuları onun çocukken dinlediği efsanelere dayanmaktadır (Artem’ev, 1992: 11). *Valem Huşa* ile birlikte *Konstantin Huline Tuni Şinçen Çıvaş Vattisen Kalani* [İstanbul Şehrinin Kuruluşu Hakkında Çuvaş Yaşlılarının Anlattıkları] adlı manzumelerinin yoğun bir şekilde Ortodoks Hristiyan kültürüne ait motifleri içerse de (bk. Bayram, 2012a; Yavuz, 2022) Şelepî’nin, eserlerinde geleneksel Çuvaş kültüründen yoğun bir şekilde faydalandığı görülmektedir.

M. Y. Sirotkin’e göre bunun sebebi, Çuvaşların yazılı bir tarihe sahip olmamasıdır. Ekim devrimiyle birlikte rahatlayan Çuvaş halkı kendi geçmişiyle ilgilenmeye başlamıştır. “Diğer halklarla aynı haklara sahip olan Çuvaşlar sosyalist bir millet olma yoluna girdikleri” için Şelepî de sürekli Çuvaşların geçmişiyle ilgili yazmaya başlamıştır (Sirotkin, 1972: 74). *Uksah Timır Pülere İlni*³ (Polorussov, 1926: 10-24) başlıklı manzumenin içerik açısından tam da böyle bir amaç taşıdığı görülmektedir.

³ Manzume, J. Benzing tarafından yazı çevrimi ve Türkçe çeviriyle 1947’de *Türk Dili-Belleten*’de yayımlanmıştır (bk. Benzing, 1947). Aynı yazı Emine Ceylan tarafından gözden geçirilerek “Giriş” ve “Sözlük” bölümleriyle birlikte tekrar yayımlanmıştır (bk. Benzing, 1996). Eserin bu yayınında 298 mısra yer almaktadır. Ulaştığımız 1926 tarihli en eski yayınında ise 417 mısra yer

Şelepi'nin bu eserinin yukarıda Timur ve Püler şehriyle ilgili aktardığımız sözlü kültürdeki bütün unsurları ve daha fazlasını içinde barındırdığını ifade etmek gerekir. Püler, Bulgar padişahının son derece muhkem bir şehri başkenti olarak nitelendirilir. Timur'a Püler'i savaşıarak alamayacağı ve ona bu konuda ancak yaşlı bir kadının (tuhatmış) yardımcı olabileceği söylenir. Eserde, büyücü kadının nitelikleri başta olmak üzere bütün kurgu geleneksel Çuvaş kültürüne dayanmaktadır. Püler bir Çuvaş şehridir. Sadece ormanlara kaçanlar ölümden kurtulabilir. Padişah kaçır, kızları caminin tepesine çıkıp kuğuya dönüşerek yedi denizin ardına gider. Timur sonsuza dek vahşi olarak anılır. Püler bolluk, refah ve huzurun olduğu idealize edilmiş⁴ bir şehirdir. Timur'un kim olduğu belirtilmez. Bağdat'tan gelen misafirleri ağırlayan, zor günlerde Ruslara yardım eden zengin Püler halkının şehri Ruslar ve Tatarlar tarafından yok edilir.

Bu manzume her ne kadar bölgedeki ortak sözlü kültüre dayanıyor ve padişahın kızlarının caminin tepesine çıkması gibi İslami izler taşıyor olsa da Şelepi bu eseriyle Bulgar mirasını bütünüyle Çuvaşlara mal etmiştir. Böylelikle geleneksel Çuvaş kültürüne dayanan bir Çuvaş kimliğinin inşası için dayanak noktası niteliğinde mitolojik bir tarih kurgulamıştır.

Sonuç

Görüldüğü üzere Çuvaş folklorunda Timur, Tatar ya da Moğol-Tatar nitelendirmeleriyle birlikte her zaman bir istilacı olarak tasvir edilmektedir. Ancak bu anlatılarda istilacının kim olduğundan çok, istila edilen şehrin ön planda olduğu görülmektedir. Çuvaşlar için Püler yitik bir Çuvaş şehridir ve onun yok edilmesi sadece Timur'a değil, ondan bağımsız olarak Ruslara ya da Moğol-Tatarlara da bağlanabilmektedir. Püler'in önemi ise Çuvaşları İdil Bulgarlarına bağlayan en önemli unsurlardan birisi olmasıdır. Toplumsal bir geçmişi inşa etmek için Püler şehrinin seçilmesinde ise Huşa Tu (Hocalar Dağı)'nın etkili olduğu söylenebilir. Söz konusu bölge, barındırdığı tabiat kültürleri ve atalar kültürüyle donanmış ziyaret yerleriyle birlikte hem Çuvaşlar hem de bölgedeki diğer Müslüman Türkler için ortak bir bellek ve ortak sözlü kültürün önemli unsurlarından birini oluşturmaktadır. Maverünnehir'e dayanan Timurnâme geleneğinden derinlemesine etkilenmiş olan İdil-Ural bölgesi Müslümanlarının tarih yazıcılığı, bu mirastan faydalanmış, onu hem besleyerek hem de geliştirerek İslam adına mücadele eden bir Timur karakteri etrafında sosyolojik açıdan parçalı durumdaki Müslümanları *Bulgar* kimliği altında toplamaya çalışmıştır. Sonuç olarak İdil-Ural bölgesindeki Türklerin sözlü kültüründe Püler ve Bulgar şehirleriyle birlikte Timur adı güçlü bir yer edinmiştir. Hatta Püler şehri ve çevresindeki kutsal mekânlarla ilgili sözlü geleneği güçlendirmiş gibi görüldüğü de söylenebilir. Ancak Timur'a yazılı kültürde yüklenen misyon sözlü gelenekte korunmamış ve tersi yönde olumsuz bir imaj ortaya çıkmıştır. Çünkü yazılı kültür fethedenlerin, sözlü kültür ise fethedilenlerin perspektifini ortaya koymaktadır.

Çuvaş folklorunda Timur ile ilgili algının oluşmasında hem bölgedeki ortak sözlü kültürün hem geleneksel Çuvaş kültürünün kendine özgü niteliklerinin hem de yazılı kültürden gelen motiflerin ve tasvirlerin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Çuvaş folkloru bu

almaktadır. Hem manzumenin tamamının Türkiye Türkçesine aktarılması hem de eserin içerdiği zengin halk kültürünün ortaya konulabilmesi için söz konusu manzumenin başka bir çalışmada müstakil olarak ele alınması uygun olacaktır.

⁴ Bu durum Çuvaş ve Tatar folklorunda idealize edilmiş İdil Bulgar Devleti imajına da uygun düşmektedir (Sofronova, 2012: 179).

sentezi kendine özgü bir şekilde yapmayı başarmış ve Timur, mitolojik bir tarih yorumunun parçası hâline getirilmiştir. Bu mitolojik tarihin temeli olan Bulgar kimliğinin simgesi durumundaki Püler şehri, çoğunlukla muhayyel bir Çuvaş ülkesinin yansıması olarak görülse de bazı örneklerde Türk padişahının ya da Müslümanların başkenti olarak zikredilmektedir. Bu anlamda sözlü kültürde tekdüze bir görünüm yoktur ve net bir ideoloji öne çıkmamaktadır. Müslüman Türkler ise Bulgar kimliğinden tamamen dışlanmış değildir.

Timur etrafında sözlü kültürde şekillenmiş olan bu algı, 20. yüzyılın başlarında modern Çuvaş kimliğinin inşası için kullanılmıştır. Timur bu son aşamada, uzak geçmişteki idealize edilmiş bir Çuvaş ülkesinin başkentini yakıp yıkan kişi olarak tasvir edilmiştir. Söz konusu muhayyel ülkenin yıkılması, aslında tarihi yazılmamış bir milletin geçmişinin ve bugününün kurgulanması anlamını taşımaktaydı. Bu anlamda Timurnâmeleri ortaya çıkaran sosyokültürel ve politik şartların, Şelepi'nin Timur manzumesini ortaya çıkaran şartlardan farklı olmadığı söylenebilir. Benzer motivasyonları paylaşıp aynı köklerden beslenen iki gelenek arasındaki fark, bakış açısı ve yorumlama biçimidir.

Kaynakça

- Aka, İ. (2014). *Timur ve Devleti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Akkuş, M. ve Zeki, İ. (2018). Timur'un Sarayında Yetişen Tarihçilerin Timur Hakkındaki Görüşlerinin Değerlendirilmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(3), 149-63.
- Alan, H. (2015). *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular 1360-1506*. İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- Allen, F. J. (1998). *Islamic Historiography and "Bulghar" Identity Among the Tatars and Bashkirs of Russia*. Leiden-Boston-Köln: Brill.
- Altınkaynak, E. (2007). Cengiznâme Hakkında Bazı Değerlendirmeler. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 7(1), 1-20.
- Arık, D. (2012). *Hristiyanlaştırılan Türkler Çuvaşlar*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Artem'yev, Yu. M. (1992). *XX İmir Puşlamişinçi Çıvaş Literatürü*. Şupaşkar: Çıvaş SSR Ministrsen Soveçi Şumınçi Çilhe, Literatura, İstori tata Ekonomika Nauka Tıpçev İnstituçi.
- Aşmarin, N. İ. (1902). *Bolgarı i Çuvaşı*. Kazan: Tipo-litografiya İmperatarskago Universiteta.
- Atnur, G. (2019). Türkiye, Başkurt, Tatar ve Özbek Türkleri Arasında Timur (1336-1405) Tipi Etrafında Teşekkül Eden Efsaneler. 9. *Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri (Türk Halk Edebiyatı)* içinde (C. 2., 55-63. ss.). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Bayram, B. (2012a). Çuvaş Edebiyatında İstanbul Şehrinin Kuruluşu Manzumesi ve Onun Kaynakları Üzerine. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 99(196), 173-200.
- Bayram, B. (2012b). Türk-Rus Tarihi İlişkileri Bağlamında Çuvaş Halk Edebiyatında Türkler. *Türk Kültürü*, 5(1), 105-30.
- Bayram, B. (2014). Şehabeddin Mercanî'nin Tarihî Görüşleri Bağlamında Çuvaş Telif Destanlarında 'Bulgar' Algısı. *Şehabeddin Mercanî ve Kazan Kültürü* içinde (C. 1., 57-95. ss.). İstanbul: Türk Dünyası Kültür Başkenti Eskişehir 2013 Ajansı.
- Bayram, B. (2018). Çuvaş Türklerinin Telif Destanlarında Kişi Adları. Ş. Doğan ve M. S. Güneş (Ed.), *Köktürk Yazısının Okunmasının 125. Yılında Orhun'dan Anadolu'ya Uluslararası Türkoloji Sempozyumu (1-7 Haziran 2018 Ulanbator-Moğolistan) Bildiriler Kitabı* içinde (C. 1., ss. 388-403.). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Bayram, B. (2019). Çuvaş Türklerinin Telif Destanlarında Coğrafya Tasavvuru. S. Dağıstan, N. Mansurov ve J. Tanauova (Ed.), *VIII. Uluslararası Türkoloji Kongresi (Türk Uygarlığı: Köklü Geçmişten Hünümüze)* içinde (104-110. ss.). İstanbul-Türkistan: Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı.
- Benzing, J. (1947). Biler Şehrinin Fethi (Çuvaş Halk Destanı). *Türk Dili-Belleten*, III(8-9), 126-136.

- Benzing, J. (1996). Biler Şehrinin Fethi, Çuvaş Halk Destanı. (Haz. E. Ceylan). *Türk Dilleri Araştırmaları*, 5, 211-25.
- Davletşin, G. (2013). *Türk Tatar Kültür Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Dimitriyev, V. D. (1993). *Çuvaşskiye İstoriçeskiye Predaniya: Oçerki İstorii Çuvaşskogo Naroda s Drevnih Vremen Do Sredini IXI Veka*. Çeboksarı: Çuvaşskoye Knijnoye İzdatelstvo.
- Durmuş, O. (2014). *18. Yüzyıl Çuvaşçasının Söz Varlığı*. Edirne: Paradigma Akademi Yayınları.
- Feyzhanov, H. (1863). Tri nadgrobniñ Bulgarskih nadpisi. *İzverstiya İmperatotskaya Arheologičeskogo Obşestva*, 4, 396-404.
- Gündoğdu, A. (2021). Türkiye ve Türk Dünyası Tarih Bilincinde Cengiz ve Halefleri Algısı. C. Korkut ve M. Doğrul (Ed.), *Cengiz Han ve Mirası* içinde (77-110. ss.). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Güzel, S. (2014). Çuvaş Türklerinin Kimlik İnşasında İvan Yakovleviç Yakovlev Etkisi. B. Bayram (Ed.), *Milliyetlerin Kesişme Noktası: İdil-Ural Çalıştayı Bildiri Kitabı 12-13 Nisan 2014* içinde (197-218. ss.). Kırklareli: Kırklareli Üniversitesi Yayınları.
- Güzel, S. (2021). Çuvaşların Kökeni. S. Çirkin (Ed.), *Kökler Yay Çeken Kavimlerin Şafağı Dil, Arkeoloji, Tarih, Antropoloji ve Etnoğrafya Işığında Altay Halklarının Kökeni* içinde (C. 1.). İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- Hal'fin, İ. İ. (1822). *Jizn' Cingiz-Hana i Aksak Timura*. Kazan: Universitetskaya Tipografiya.
- Ivanics, M. ve Usmanov, M. A. (2002). *Das Buch der Dschingis-Legende (Däftär-i Cingiz-nämä)*. C. I. Szeged: University of Szeged.
- İbni Arabşah. (2012). *Acâibu'l-Makdûr (Mozkırdan Gelen Bela)*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- İnan, A. (1991). Türk Boylarında Dağ, Ağaç (Orman) ve Pınar Kültü. *Makaleler ve İncelemeler* içinde (C. II., 253-59. ss.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İnan, A. (1998). Destân-ı Nesl-i Çengiz Han Kitabı Hakkında. *Makaleler ve İncelemeler* içinde (C. I., 198-206. ss.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kanat, C. (2022). Timurlu Tarihçilerini Yanıltan İki Kaynak Üzerine Bir İnceleme: İbn Arabşah ve Mignanelli. S. Nurdan ve M. Özler (Ed.), *XVIII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler* içinde (C. VII., 253-264. ss.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kaya, D. (2016). *Tatar Halk Edebiyatında Bulgar ve Kazan Hanlığı Konulu Anlatmalar (İnceleme-Metinler)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kırklareli.
- Koç, D. (2010). *Rus Kaynaklarına Göre İlk Müslüman Türk Devleti: İtil Bulgar Devleti*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Köprülü, M. F. (1980). *Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- Kurat, A. N. (1972). *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Mercani, Ş. (2008). *Müstefâdü'l Ahbar Fi Ahvâl-i Kazan ve Bulgar*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Mészáros, G. (1908). Csuvasok és tatárok között a Volga-vidéken. *Ethnographia*, 19, 227-238.
- Panov, V. A. (1934). *Avtobiografiya Timura (Bogaturskiye okazaniya o Çingiz-Hane i Aksak Temire)*. Akademia.
- Polorussov, N. İ. (1926). *Şelepı Sıvısem. C. I. Şupaşkar: Çıvaş Kineki Uyrımı*.
- Sela, R. (2011). *Legendary Biographies of Timurlane (Islam and Heroic Apocrypha in Central Asia)*. New York: Cambridge University Press.
- Sirotkin, M. Ya. (1972). N.İ. Polorussov (Şelepı). A. Y. Gorsçkov (Ed.), *Çıvaş Sovyet Literaturi* içinde. Şupaşkar: Çıvaş ASSR Kinege İzdatel'stvi.
- Sofronova, İ. V. (2012). Otobrajeniyе Obraza Voljskoy Bulgarii v Çuvaşskom i Tatarskom Fol'klorah. *Vestnik ÇGPU im. İ. Ya. Yakovleva*, 73(1), 174-179.
- Şişman, V. (2008). 'Defter-i Çingiznâme' ve Türk Destanlarındaki Kahraman Tipolojisi Açısından 'Cengiz Han'. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 434-70.
- Şişman, B. (2010). Aksak Timur Destanı ve Metin Tahlili. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 91-109.
- Tatişçev, V. N. (1769). *İstoriya Rossiyskaya s camih drevneyşih vremen. C. 1.* Moskva: İmperatorskiy Moskovskiy Universitet.

- Terent'yeva, O. O., Terentyeva, O. N. ve Semenova, T. İ. (2007). *Çıvaş Halıh Pultarılıhi-İstori Halapisem*. Şupaşkar: Çıvaş Kineke İzdatel'stvi.
- Usmanov, V. A. (1972). *Tatarskiye İstoriçeskiye İstoçniki XVII-XVIII Beka*. Kazan: İzdatel'stvo Kazanskogo Universiteta.
- Yavuz, C. (2022). Çuvaş ve Tatar Mitolojisinde Kutsal Bir Dağ ve Efendileri: Valim Hoca'dan Aziz Valim'e. III. *Uluslararası Serikbol Kondıbay ve Türk Mitolojisi Araştırmaları Sempozyumu Bildiri Kitabı* içinde (309-325. ss.). Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları.
- Yüksel, M. Ş. (2004). Arap Kaynaklarında Timur. *Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 31, 85-126.
- Zaripova Çetin, Ç. (2019). Bulgar Şehrinin Yıkılmasını Anlatan Tatar Rivayetlerinde Aksak Timur İmaji. *6th Eurasian Conference on Language and Social Science* içinde (334-341. ss.). Semerkant: Samarkand State University.
- Zekiyev, M. (2007). *Türklerin ve Tatarların Kökeni*. İstanbul: Selenge Yayınları.